

UDK 330.34(497.1)"1968/1988"

*Aleksander Lorenčič\***Gospodarske razmere v Jugoslaviji v obdobju  
1968–1988: na poti v razpad*

Na začetku šestdesetih let je postalo očitno, da sta gospodarski sistem ter z njim povezana odločilna vloga države pri oblikovanju in uresničevanju gospodarske politike glavni oviri za hitrejši tehnološki razvoj in večjo vključitev v mednarodno delitev dela. Stane Kavčič je na začetku šestdesetih let v svoj dnevnik zapisal, da je začutil, kako nas vse prehiteva čas. Takrat je dozorelo spoznanje, da je treba gospodarski sistem spremeniti tako, da bo omogočeno svobodnejše delovanje tržnih zakonitosti, notranja censka razmerja bi morali prilagoditi potrebam čim večjega izvoza, vmešavanje države v gospodarstvo omejiti, podjetja pa naj bi bila pri delitvi doseženega dohodka samostojnejša.<sup>1</sup> V tem času se je v vodstvu Zveze komunistov Jugoslavije začela ostra polarizacija med zagovorniki centralističnega in samoupravnega modela, spor pa je potekal tudi okrog vprašanja, ali vpeljati tržne zakonitosti ali ne. Vsekakor je postalo jasno, da so reforme nujno potrebne.

Uvod v gospodarsko preobrazbo je bila tako imenovana mala reforma ali nova gospodarska ureditev. Začela se je januarja 1960, ko sta Zvezni izvršni svet (ZIS) in Zvezna skupščina sprejela predpise za preureditev deviznega, zunanjetrgovinskega, kreditnega in bančnega sistema za uveljavitev novih cenovnih odnosov in spremembe v delitvi dohodka. Žal se je že v prvem reformskem letu izkazalo, da reforma ne bo obrodila sadov. Po neuspešni reformi je bila tudi epizoda s sedemletnim gospodarskim planom kazalnik, da se v Jugoslaviji nikakor niso mogli poenotiti o razvojni usmeritvi. Na začetku šestdesetih let sta se namreč oblikovala dva tabora, ki sta zagovarjala povsem nasprotni razvojni usmeritvi: prvi, ki ga je predstavljala Srbija, je hotel razvoj obrniti nazaj, drugi, ki sta ga predstavljali Slovenija in Hrvaška, pa je z zaskrbljenostjo spremljal nazadovanje in se je zavedal nujnosti korenitih sprememb.

Po neuspešno izpeljani reformi v začetku šestdesetih let so osrednji gospodarski problemi, kot so bili nestabilnost notranjega trga, nizka storilnost ter slaba proizvodna povezanost med bazično in drugo industrijo, ostali nerešeni.

\* Univ. dipl. zgodovinar, mladi raziskovalec, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana;  
e-naslov: aleksander.lorencic@inz.si

<sup>1</sup> Jože Prinčič: Slovensko gospodarstvo v drugi Jugoslaviji. Ljubljana 1997, str. 56.

Po letu 1962 se je na vseh oblastnih ravneh začelo krepiti prepričanje, da pot do hitrejšega in bolj vsestranskega gospodarskega razvoja pelje le skozi ekonomsko revolucijo, ki bi odpravila staro prakso in miselnost, da se najpomembnejša gospodarska gibanja lahko urejajo le centralnoplansko in administrativno. Oblast se je zavedala, da Jugoslavija nujno potrebuje uspešno gospodarsko reformo. Kot je zapisal Peter Vodopivec, je gospodarska reforma leta 1965 pomenila zmago Kardeljeve in »slovenske smeri« v jugoslovanskem vrhu,<sup>2</sup> na kar je kazalo dejstvo, da je bila za pripravo le-te izbrana posebna delovna skupina, ki jo je vodil Boris Kraigher. »Reforma je vojna, ki jo moramo izvojevati v revolucionarnem procesu, in zahteva vojno disciplino,« je ob predstavitvi reforme dejal Kraigher. Hrvaški zgodovinar Dušan Bilandžić meni, da je leta 1965 nastopila prelomna faza v razvoju družbenoekonomskih odnosov v Jugoslaviji. Po njegovem mnenju so se v Jugoslaviji leta 1965 na področju gospodarskega sistema »lotili najglobljih sprememb, s katerimi naj bi do kraja odpravili dediščino iz administrativnega obdobja in usmerili gospodarstvo k svobodnejšim družbenoekonomskim odnosom, da bi mnogo močnejše delovale objektivne ekonomske zakonitosti blagovne proizvodnje v režimu družbenega lastništva in delavskega samoupravljanja.«<sup>3</sup> Gospodarska reforma se je začela 24. julija 1965, ko je Boris Kraigher v Zvezni skupščini predstavil njena izhodišča in cilje. Uvodoma je predstavil tri procese, na katerih naj bi temeljila. Prvi naj bi olajšal izvoz, ga stimuliral in ustvaril zainteresiranost med gospodarskimi organizacijami za nastop na tujih trgih. V tem pogledu naj bi uredil cenovna razmerja, tečaj dinarja in njegove paritete. Drugi proces naj bi spremenil dohodkovne odnose, tretji pa strnil prizadevanja za vrnitev vseh oblik porabe v realne okvire. Glavni ukrepi, ki jih je predvidevala reforma iz leta 1965, pa so bili sprememba cenovnih razmerij, okrepitev terciarnega gospodarskega sektorja, posodobitev sistema ekonomskih odnosov s tujino, omejevalna kreditna politika, sprememba davčnega sistema in politike, uravnovešanje porabe z dohodki, konvertibilnost domačega denarja ter nov odnos do nerazvitih republik in območij.<sup>4</sup>

Upi po uspehu reforme so bili visoki in »uresničevanje gospodarske reforme je postalo najpomembnejša naloga vse družbe.«<sup>5</sup> V prvih dveh letih je gospodarska reforma prinesla veliko dobrega – cene, življenjski stroški in inflacija so se ustalili, zmanjšale so se naložbe in vloga države v razpolaganju z dohodki podjetij, rasli so storilnost in osebni dohodki, začelo se je prestrukturiranje

<sup>2</sup> Peter Vodopivec: *Od Pohlenove slovnice do samostojne države: slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja*. Ljubljana 2006 (dalje Vodopivec, *Od Pohlenove slovnice do samostojne države*), str. 375.

<sup>3</sup> Dušan Bilandžić: *Zgodovina Socialistične federativne Republike Jugoslavije: glavni procesi*. Ljubljana 1980 (dalje Bilandžić, *Zgodovina SFRJ*), str. 304–305.

<sup>4</sup> Jože Prinčič, Neven Borak: *Iz reforme v reformo: slovensko gospodarstvo 1970–1991*. Ljubljana 2006 (dalje Prinčič, Borak, *Iz reforme v reformo*), str. 127–130.

<sup>5</sup> Bilandžić, *Zgodovina SFRJ*, str. 306.

gospodarstva in uvajanje novih tehnologij. Že v drugi polovici leta 1967 pa je vnema za uresničevanje programa gospodarske reforme popustila. Decembra 1966, dober mesec pred smrtjo, je Boris Kraigher Stanetu Kavčiču dejal, da bo reforma propadla, ker nima dovolj stvarne idejnopolitične podpore. Tako se je tudi zgodilo. Reformna prizadevanja so se po njegovi smrti najprej upočasnila, nato pa zastala. In v čem so tičali razlogi za neuspešnost reforme? Prvi, ki ni bil odločilen, je bila sama politika oziroma naravnost gospodarske stabilizacije. Cilj gospodarske stabilizacije je namreč bila precejšnja sprostitev delovanja tržnih zakonitosti, kar je pomenilo, prisiliti blagovne proizvajalce v medsebojno tekmovanje za čim večji tržni delež oziroma dohodek. Ekonomska politika je stabilizacijo razumela skorajda izključno kot politiko omejevanja povpraševanja. To pa je povzročilo, da je v prvih letih reforme prišlo do radikalnega omejevanja količine denarja v obtoku in kreditov. V takih pogojih drugi ukrepi, kot so devalvacija, sprostitev cen in prvine liberalizacije uvoza, niso prišli do izraza. Še več, tako vodena stabilizacijska politika je po dobrih dveh letih pripeljala do naraščanja brezposelnosti in stagnacije, kar je samo še zaostriло tako gospodarske kot tudi politične odnose. Odločilnejši razlog za opuščanje reformne usmeritve pa so bila razhajanja na državni ravni in različni interesi posameznih republik. Najvplivnejši člani državnega partijskega vodstva, kot sta bila Edvard Kardelj in Vladimir Bakarić, so reformi odrekli aktivno pomoč, ker so se ustrašili njenih posledic. Republiška vodstva pa so se polarizirala do skrajne meje in se odkrito opredelila za ali proti. Leta 1968 je skopnelo še zadnje upanje za uspeh reforme. Postalo je jasno, da reforma ne more biti uspešno izpeljana v predvidenem roku, to je do leta 1970. Visoki zvezni partijski funkcionarji, kot je bil Svetozar Vukmanović, so reformo napadli in kritizirali celo v javnih glasilih. Pri tem je izstopala beograjska Borba, ki je postala glasnik tistih, ki so zahtevali okrepitev centralizma in vrnitev centralnoplanskega sistema. Leta 1969 se je proces oddaljevanja od ciljev reforme samo še pospešil in v letu 1970 so se negativna gospodarska gibanja in nesorazmerja samo še razbohotila. Ko so jeseni 1970 tudi najzvestejši privrženci reforme morali priznati, da se reformski cilji ne uresničujejo, je Stane Kavčič popustil v svojih stališčih ter svoja prizadevanja omejil na »pravno uveljavitev« reforme povsod tam, kjer je to bilo še mogoče.<sup>6</sup>

Priznani hrvaški ekonomist Branko Horvat je zapisal, da je bila gospodarska reforma iz leta 1965 politično zelo dobro pripravljena. Uživala je vsesplošno podporo, vzbujala je upanje in omogočila pripravljenost za določena odrekanja, da bi se dosegli višji in dolgotrajni cilji. Kot je zapisal Horvat leta 1984, bi, v kolikor bi bila reforma tudi ekonomsko tako dobro pripravljena kot politično, »Jugoslavija danes imela dohodek preko 1000 dolarjev, dinamično rast kot pred letom 1960, izločeno brezposelnost, urejen trg, konvertibilno valuto, zmanjšane regionalne razlike, razvite in opremljene ustanove družbene blaginje, pomemb-

<sup>6</sup> Prinčič, Borak, *Iz reforme v reformo*, str. 132–137.

ne rezultate znanstvenih raziskav in perspektivo po še boljšem razvoju v bodoče«. V kolikor bi imela Jugoslavija omenjene rezultate, bi bil tudi večji del medrepubliških sporov in političnih napetosti brezpredmeten. Kljub temu pa je Horvat ugotovil, da »na žalost ta izredna priložnost ni bila izkoriščena«.<sup>7</sup>

»Druga« gospodarska reforma je v letih 1965 do 1970 obvladovala celotno življenje na prostoru druge jugoslovanske države, zato je nedvomno pustila tako pozitivne kot tudi negativne sledi v jugoslovanskem gospodarstvu. Rezultati gospodarjenja so pokazali, da so bili njeni ukrepi, zlasti v prvih dveh letih, uspešni. Decentralizacija odgovornosti za gospodarsko upravljanje skupaj z notranjim brzdanjem cen, zmanjšanje davščin in nekoliko liberalnejši uvoz so spodbudili podjetja, da postanejo učinkovitejša. Večja konkurenca doma in v tujini je pripeljala do ukrepov, ki so zmanjšali stroške proizvodnje in zahtevali boljše gospodarjenje. Večja učinkovitost in kakovost sta povečali mednarodno konkurenčnost jugoslovanskih podjetij in spodbujali izvoz na konvertibilni trg. Večji devizni zaslužek je skupaj s krediti, ki so jih dobili v industrijsko razvitih državah, omogočil večji uvoz sodobne opreme z Zahoda. Reforma je spodbudila nova gospodarska gibanja in omogočila kakovostni premik k sodobnejšemu urejanju gospodarske ureditve in razvoja. Vsekakor je njen pristop k načrtovanju in urejanju gospodarskih gibanj pomenil odmik od do tedaj veljavne metode naturalnega planiranja. S tem, ko je zagotovila več prostora tržnim dejavnikom in odločno podprla prizadevanja za postopno vključitev v mednarodne blagovne tokove, je jugoslovansko socialistično gospodarstvo potisnila naprej in stran od dogmatike centralnoplanskega sistema in avtarkične razvojne politike. Sodobniki ter popisovalci minulega so gospodarsko reformo iz leta 1965 uvrstili med dogodke posebnega pomena. Razglasili so jo za najbolje pripravljen program gospodarske preobrazbe, ki je bil izdelan v času druge jugoslovanske države. Povzdigovalci reforme so bili prepričani, da bi bila v primeru njene uresničitve usoda Jugoslavije drugačna, kot je bila. Povečevanje reforme otežuje pot do odkrivanja resnične vloge le-te. Nesporno dejstvo namreč je, da je reforma v celoti propadla in da osrednjega cilja – preoblikovanja gospodarstva v sodobnejše samoupravno-tržno gospodarstvo – ni uresničila. Njena zasnova je bila shematična, neusklajena in ideološko preveč obremenjena. Pri tem je pomembno omeniti še eno dejstvo. Kot je zapisal Dušan Bilandžić, so »vodstva na vseh stopnjah – od osrednjih organov državne uprave do vodilnih ljudi v podjetjih – več kakor dvajset let poslovala in gospodarila v razmerah bolj ali manj administrativnega sistema in precejšen del med njimi jih ni bil dovolj usposobljen za gospodarjenje v novih situacijah tržnega gospodarstva, kadrovskih sprememb pa ni bilo«. Pokazalo se je, da je »voditi proces tržnega gospodarstva zelo zapleteno«.<sup>8</sup> Prav tako je priznani ekonomist Alek-

<sup>7</sup> Branko Horvat: *Jugoslavenska privreda 1965–1983 : prijedlozi i rješenja*. Ljubljana, Zagreb 1984, str. 85.

<sup>8</sup> Bilandžić, *Zgodovina SFRJ*, str. 309.

sander Bajt sredi osemdesetih zapisal, da načrtovalci reforme še niso bili sposobni dojeti odločilnega pomena trga v gospodarskem življenju. Na trg so gledali enostransko, zato tudi cene proizvodov, ki so jim posvetili največ pozornosti, niso nikoli dosegle svojih ekonomskih ravni. Gospodarska reforma je bila torej konservativna in prezgodnja, takoj po pojavu prvih neugodnih rezultatov pa je znova prevladala protitržna usmeritev.<sup>9</sup>

Ko je reforma iz leta 1965 propadla, so bili zasnovani tako zvezni kot republiški stabilizacijski programi. Strategija uresničevanja državnega stabilizacijskega programa je predvidela tri faze. Prva se je imenovala »etapa« začasnih ukrepov, druga »etapa« glavnih, odločilnih ukrepov ter tretja, ki so jo poimenovali »etapa« dodatnih ukrepov. Skozi te etape naj bi zmanjšali pristojnosti federacije, preuredili davčni sistem, proračunsko politiko in politiko dohodka ter poiskali odgovore na temeljne probleme in dileme deviznega in zunanjetrgovinskega sistema, monetarne in kreditne politike. Rezultati stabilizacijskega programa so bili pičli in vsekakor ne takšni kot je bil njegov namen. Reforme v letu 1971 torej zopet niso pustile dolgotrajnih rezultatov in v osnovi so se znova pokazale stare težave.<sup>10</sup>

V prvi polovici sedemdesetih let je bil gospodarski razvoj v Jugoslaviji neenakomeren, gospodarska gibanja ciklična in neenakomerna. Menjavala so se obdobja stabilnejših in nestabilnih gospodarskih gibanj. Leta 1971 so bila neuravnovešena gibanja še posebej močna. Zaradi naraščanja cen in stroškov notranji trg ni bil ustaljen in v plačilni bilanci je nastal velik primanjkljaj. Tudi v letih 1972 in 1973 so se negativne tendence nadaljevale, gospodarska rast pa je upadala. Po propadu reforme so iskali nove rešitve. Sprejeti so bili številni ustavni amandmaji in stabilizacijski program. Strategija uresničevanja državnega stabilizacijskega programa je predvidevala tri faze. Skozi te faze naj bi omejili proračunsko in splošno porabo, okrepili nadzor nad finančnim poslovanjem, zunanjetrgovinski in devizni sistem prilagodili novim potrebam, zmanjšala naj bi se pristojnost federacije, preuredil davčni sistem in drugo. Vrhunec prizadevanj po zaježitvi krize je predstavljala ustava iz leta 1974,<sup>11</sup> ki je na eni strani težila k decentralizaciji države in gospodarskega sistema, na drugi pa po utrditvi komunistične partije kot vodilne državno-politične sile. Ustava iz leta 1974 je pomemben mejnik v razvoju Jugoslavije in »mnogi v njej vidijo enega najpomembnejših vzrokov za razpad države in tudi za njene gospodarske težave«.<sup>12</sup> Jugoslovanska ustava iz leta 1974 je bila najdaljša tudi po obsegu, saj

<sup>9</sup> Franjo Štiblar: Razvoj trgov Ex-Jugoslavije. V: Gospodarska gibanja, 1995, št. 267, str. 23–43.

<sup>10</sup> Jakov Sirotković: Ekonomska politika Jugoslavije od 1945. do 1988 : ciljevi i rezultati. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Zagreb 1989, str. 87.

<sup>11</sup> Uradni list SFRJ (dalje UL SFRJ), 9/1974.

<sup>12</sup> Neven Borak: Ekonomski vidiki delovanja in razpada Jugoslavije. Ljubljana 2002 (dalje Borak, Ekonomski vidiki delovanja in razpada Jugoslavije), str. 192.

je obsegala kar 406 členov in tako prekašala tudi indijsko ustavo.<sup>13</sup> Ustavo je, kot je zapisal Jože Pirjevec, 21. februarja 1974 sprejela Zvezna skupščina v »zmagovitem in samovšečnem prepričanju, da s tem potrjuje enega od vrhunskih dosežkov človeškega duha«. <sup>14</sup> Nova ustava je sprejela koncept samoupravljanja zasnovanem na združenem delu. Po ustavi je bila socialistična družbena ureditev zasnovana na »oblasti delavskega razreda in vseh delovnih ljudi ter na odnosih med ljudmi kot svobodnih in enakopravnih proizvajalcev in ustvarjalcev, katerih delo služi izključno zadovoljevanju njihovih osebnih in skupnih potreb«. <sup>15</sup> Ustava je torej imela dvojen značaj: na eni strani je z okrepitvijo vloge republik in pokrajin ter zmanjševanjem vloge »centralizma« urejala organizacijo federacije in delovanje le-te, po drugi strani pa je z natančnim normativnim urejanjem družbenoekonomskih odnosov, ki so temeljili na samoupravljanju in združenem delu, poudarjala razreden, tako imenovan delavsko opredeljen značaj jugoslovanske družbe in države. »Nova ustava nima pretenzij, da bi ustvarila neki idealen demokratični sistem,« je na seji komisije za ustavna vprašanja maja 1973 povedal Edvard Kardelj in dodal, da je njen glavni namen dati »delavskemu razredu v roke močno in učinkovito orožje, da bi se bolje organiziral«. <sup>16</sup> A v resnici ni bilo tako. Po ustavi iz leta 1974 je bilo sicer določeno, da lahko država vstopa v podjetje le takrat, ko je potrebno zavarovati družbeno premoženje (izguba, stečaj), dejansko pa sta v podjetjih obstajali organizaciji Zveze komunistov in sindikata, ki sta politično vplivali na poslovne odločitve menedžerjev. Gospodarski odnosi med podjetji so tako postali predvsem politični med državo in podjetji, netržni sistem pa je vedno znova zahteval neprestane državne posege. Dejanska porazdelitev moči v podjetjih je bila mnogo manj demokratična, kot pa je to prikazoval samoupravni normativni sistem: odločilno vlogo je imela politična oblast, menedžerji so imeli pomemben vpliv zaradi poslovnih informacij, delavci kot formalni nosilci samoupravljanja pa so bili dejansko brez moči in v podrejenem položaju. <sup>17</sup>

Leta 1974 se je sicer splošna gospodarska slika izboljšala. Gospodarstvo je oživel na vseh področjih, investicije so rasle z zelo visokimi stopnjami, prav tako tudi realni osebni dohodki in zaposlenost. Vendar pa se je že v letu 1975 gospodarska dejavnost znova upočasnila. Lahko rečemo, da sta v prvi polovici sedemdesetih let v jugoslovanskem gospodarstvu »gospodovala« dva procesa, ki sta resno načela gospodarsko zgradbo: prvi je bil inflacija, drugi pa tako

<sup>13</sup> Džon R. Lempi: *Jugoslavija kao istorija: bila dvaput jedna zemlja*. Beograd 2004, str. 277.

<sup>14</sup> Jože Pirjevec: *Jugoslavija 1918–1992: nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije*. Koper 1995, str. 338.

<sup>15</sup> Branko Petranović: *Istorija Jugoslavije 1918–1978*. Beograd 1980, str. 597.

<sup>16</sup> Zdenko Čepič: *Ustava 1974: preureditev jugoslovanske federacije, delegatski sistem in dogovorna ekonomija*. V: *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992*. Ljubljana 2005, str. 1094–1104.

<sup>17</sup> Bogomir Kovač: *Rekviem za socializem : ekonomske reforme v socialističnih državah*. Ljubljana 1990 (dalje Kovač, *Rekviem za socializem*), str. 152–153.

imenovani prvi naftni šok, kriza ali »boom«, ki se je začel jeseni 1973 po izbruhu vojne na Bližnjem vzhodu.<sup>18</sup>

*Tabela 1: Družbeni proizvod na prebivalca ter stopnja brezposelnosti v SFRJ v obdobju 1960–1990*

| Leto | Družbeni proizvod na prebivalca<br>(v 000 din, cene 1972) |       | Stopnja brezposelnosti v % |      |
|------|-----------------------------------------------------------|-------|----------------------------|------|
|      | SFRJ                                                      | SLO   | SFRJ                       | SLO  |
| 1960 | 6,43                                                      | 11,61 | 1,41                       | 0,84 |
| 1965 | 8,50                                                      | 15,60 | 1,98                       | 0,90 |
| 1970 | 10,92                                                     | 21,15 | 2,49                       | 1,55 |
| 1975 | 14,10                                                     | 28,71 | 3,99                       | 0,89 |
| 1980 | 17,76                                                     | 35,23 | 5,44                       | 0,90 |
| 1985 | 17,72                                                     | 35,56 | 6,90                       | 1,18 |
| 1990 | 15,31                                                     | 30,82 | 7,81                       | 2,23 |

Vir: Statistički godišnjak Jugoslavije (različna leta).

\* Slovenija je beležila najnižjo stopnjo brezposelnosti ter najvišjo vrednost družbenega proizvoda na prebivalca med vsemi republikami bivše SFRJ.

Res je, da je Jugoslavija, če primerjamo leti 1947 in 1975, napredovala. Industrija, ki je zagotovila največji prispevek k povečanju družbenega proizvoda, je leta 1975 dosegla 13-krat večji obseg proizvodnje kot leta 1947.<sup>19</sup> Seveda pa to ni pravišnje merilo in primerjava, saj je sredi sedemdesetih let Jugoslavija po kakovosti gospodarjenja absolutno in relativno zaostajala za razvitimi evropskimi državami. Imela je najvišjo stopnjo inflacije; povprečna medletna rast cen je bila okoli 18,1-odstotna, s čimer je za 8,1 odstotka presegla povprečje ostalih držav. Imela je najvišjo rast zaposlenosti v industriji, medtem ko se je v drugih državah zmanjševala. Zaostajala pa je tudi tako pri produktivnosti, saj je le ta v zahodnih državah bila za 1,4 do 3,5-krat večja, kot tudi po realnih osebnih dohodkih.

Sredi sedemdesetih let je začel veljati nov način družbenega načrtovanja, ki je temeljil na ideji, da bi delovanje tržnih zakonitosti lahko učinkoviteje nadomestili s samoupravnim dogovarjanjem med podjetji. Njeno izhodišče je bil Zakon o združenem delu,<sup>20</sup> ki ga je Zvezna skupščina sprejela 25. novembra 1976 in se ga je hitro prijel vzdevek mala ustava. Predsednik skupščine SFRJ, Kiro Gligorov, je ob sprejetju zakona na seji Zveznega zbora in Zbora republik

<sup>18</sup> Prinčič, Borak, Iz reforme v reformo, str. 315–318.

<sup>19</sup> Dušan Bjelogrić: Privredni i socijalni razvoj. V: Privreda Jugoslavije. Privredni pregled 1947–1977. Beograd 1978, str. 24–25.

<sup>20</sup> UL SFRJ, 53/1976.

in pokrajin med drugim dejal, da je »Zakon o združenem delu rezultat skupne in enakopravne udeležbe odgovornih družbenih in političnih dejavnikov vseh naših republik in pokrajin in vseh struktur naše družbe pri njegovem oblikovanju. S tem je zagotovljena enotnost organiziranih socialističnih sil in samoupravni duh vseh temeljnih rešitev predloženega zakona. Ravno to dejstvo ponovno potrjuje moč naše socialistične, samoupravne, demokratične in federalne ureditve, ki je ne samo porok enakopravnosti v odločanju, temveč tudi visoke stopnje učinkovitosti v reševanju problemov skupnega interesa.« Zanimivo je bilo tudi njegovo mnenje o tem, da je »globoko prodrlo spoznanje, da se je z ustavo leta 1974 in z Zakonom o združenem delu začela nova perspektiva razvoja samoupravnih odnosov«. Po drugi strani pa je med drugim tudi priznal, da bi bilo »iluzorno pričakovati, da bo Zakon o združenem delu odgovoril na vsa vprašanja in za vsako situacijo, za vsak konkreten primer v vsaki organizaciji združenega dela, ali da se bodo s samim obstojem zakona o združenem delu spremenili dosednji odnosi v organizacijah združenega dela«. Še več, dejal je, da »zakon sicer podaja dovolj izoblikovane temelje, opredeljuje osnovne rešitve, nakazuje kategorialni sistem, ki je značilen za socialistično samoupravljanje v nasprotju s kapitalističnim sistemom ali sistemom državnega socializma, ni pa dokument, ki bi bil izdelan do ravni dovršenosti, saj daje rešitve, s katerimi naj se oblikujejo družbeni odnosi, kakršnih še ni bilo, prav tako pa od zakona take narave ne smemo pričakovati precizne norme za vsako mogočo situacijo v zamotanih, marsikdaj tudi protislovnih družbenih gibanjih.«<sup>21</sup>

Kljub novi zakonodaji in vsem prizadevanjem pa je jugoslovanski gospodarski razvoj tudi v drugi polovici sedemdesetih let precej odstopal od načrtanih smernic in dogovorjenih razmerij. Državno partijsko vodstvo je novembra 1978 ugotovilo, da je gospodarski položaj v državi takšen, da bi lahko v »bližnji bodočnosti« resno ogrozil stabilnost političnih odnosov.<sup>22</sup> Dejstvo je, da se v letih 1976–1979 notranje gospodarske razmere v državi niso umirile, temveč je bilo ravno obratno, v letu 1979 pa so se razmere še posebej poslabšale. Rezultati srednjeročnega plana SFRJ za leta 1976–1980 so daleč zaostajali za predvidevanji. Domačim težavam so se ob vstopu v letu 1979 pridružile še težave na svetovnem trgu. Kitajsko-vietnamska vojna in dogodki v Iranu so pripeljali do »drugega svetovnega booma«. Jugoslavijo je energetska kriza močno prizadela, saj je nafta vse bolj praznila devizno blagajno. Sredi poletja 1979 se je nad državo zgrnil val nesreč in gospodarskih tegob: nezadržen ples cen, bencinska mrzlica, turistična suša, slaba žetev, potres v Črni gori, primanjkovalo pa je tudi kave ter embalaže za mleko. Konec leta 1979 je postalo jasno, da se je čas velike porabe in nizke storilnosti nepreklicno končal. Do sedemdesetih let se je

<sup>21</sup> UL SFRJ, ... Zakon o združenem delu V: Knjižica skupščine SFRJ, serija XIII, zv. 8. Beograd 1975, str. 7–20.

<sup>22</sup> Prinčič, Borak, *Iz reforme v reformo*, str. 348.

sicer Jugoslavija bolj malo zadolževala v tujini, saj je presežek uvoza blaga nad izvozom pokrivala z nakazili zdomcev, dohodki od turizma, transporta in drugih storitev. Zadolženost države v obsegu 3,2 milijarde dolarjev v letu 1971 zato ni bila problematična, toda v sedemdesetih letih je prišlo do občutnega poslabšanja v tekočem delu plačilne bilance, kar je vplivalo na večanje zadolženosti. Trgovinski primanjkljaj se je z 1,7 milijarde dolarjev leta 1973 v naslednjih šestih letih povečal kar na 7,9 milijarde dolarjev. Posebej veliki skoki zadolževanja so se zgodili v letih 1978, 1979 in 1980. V obdobju 1977–1981 se je namreč zadolženost povečala za več kot 13 milijard dolarjev. Eden od temeljnih vzrokov razpada Jugoslavije pa prav gotovo leži v nepremostljivih razlikah v stopnji gospodarske razvitosti med posameznimi federalnimi enotami.

Gospodarski sistem, po katerem naj bi na novo preoblikovana socialistična podjetja (tozdi, ozdi, sozdi) sama usklajevala medsebojne interese in določala vzajemne pravice in odgovornosti, torej ni zaživel. Ekonomisti so ta sistem posmehljivo poimenovali »dogovorna« ekonomija. Težnja po tem, da bi se podjetja med seboj dogovarjala in ne tekmovala, je seveda sprta z logiko tržnega gospodarstva. Podjetja so tako v tujini kot tudi doma postajala vedno bolj nekonkurenčna, cene pa so počasi, a zanesljivo naraščale. Zamisli tega zakona so bile nasploh popolnoma zgrešene. Dogovarjanje med tozdi naj bi nadomestilo tržne zakonitosti, cena končnega izdelka pa je bila takšna, kot so jo pač izračunali, in ne takšna, kot jo je bil sposoben prenesti trg. Nova gospodarska ureditev je tako dala podjetjem le nov zunanji videz, medtem ko je vsebina je ostala enaka. Tozdi so ostali mala podjetja, organizirana po starem; še leta 1986 so bili temelj dogovornega gospodarstva in so postali simbol in sopomenka za nesrečo. Dogovorno gospodarstvo je imelo še več slabosti. Ena je bila tudi ta, da so po podjetjih več časa kot za delo porabljali za sestanke. Zaradi samoupravnega odločanja se je leta 1975 efektivni delovni čas prepolovil in znašal do pet ur na dan. Šibkost dogovornega gospodarstva je bilo tudi medrepubliško dogovarjanje. Po ustavi iz leta 1974 so dogovori in sporazumi postali obvezen dejavnik ekonomske in razvojne politike. Dogovorno naj bi urejali cene, temeljna razmerja v razporejanju dohodka, davčno in kreditno-monetarno politiko, podelitev tujih kreditov in podobno. Republike so seveda imele različne poglede in namere pri odločanju teh razmerij in tako v resnici do dogovorov oziroma soglašanj ni prišlo. Kljub popolnoma zgrešenemu sistemu pa so pri tako imenovanem dogovornem gospodarstvu vztrajali, kar je pripeljalo do propada države ob koncu osemdesetih let.<sup>23</sup>

---

<sup>23</sup> Prav tam, str. 119–290.

Tabela 2: Gospodarska ureditev ter zbiranje in razporejanje denarja v Jugoslaviji 1965–1989

| Obdobje                | 1965–1973                             | 1974–1989                                              |
|------------------------|---------------------------------------|--------------------------------------------------------|
| Gospodarska ureditev   | tržni samoupravni socializem, reforma | integralno samoupravljanje, dogovorno gospodarstvo     |
| Zbiranje denarja       | samofinanciranje, bančni krediti      | samofinanciranje, bančni krediti, združevanje sredstev |
| Razporejanje denarja   | družbeni plani, banke, podjetja       | družbeni plani, podjetja in njihove asociacije         |
| Usklajevalni mehanizem | trg in plan                           | plan, samoupravni sporazumi, družbeni dogovori, trg    |

Vir: Prinčič, Borak, Iz reforme v reformo, str. 73.

Po smrti Josipa Broza - Tita je tudi stanje Jugoslavije bilo slabo, le da so ga prikrivali. »Tito je mrtev, le da tega še ne ve,« je že sredi sedemdesetih cinično izjavil kasnejši jugoslovanski zunanji minister Koča Popović. O tej izjavi je Božo Repe zapisal, da bi »podobno – seveda danes, ko smo pametni za nazaj – lahko trdili za Jugoslavijo«. <sup>24</sup> Po Titovi smrti se je torej Jugoslavija znašla v resni gospodarski krizi. Med glavnimi vzroki sta bila primanjkljaj v trgovinski in plačilni bilanci ter hitro naraščajoče zunanje zadolževanje, saj je zunanja zadolženost že spomladi 1980 dosegla vsoto 15 milijard dolarjev in je za odplačevanje dolgov zahtevala 15 odstotkov vseh deviznih dohodkov v enem letu. Poleg neuspešnega gospodarskega sistema so bile ključni vzrok za ekonomske težave Jugoslavije tudi neobvladljivo velike razlike v razvoju, za katere pa je rešitev videl vsak po svoje. Jugoslavija je ves čas skušala politiko zmanjševanja razlik v stopnji razvitosti voditi po sistemu »razviti manj razvitim« in tako je bil že sredi leta 1965 ustanovljen Sklad za kreditiranje hitrejšega razvoja gospodarsko manj razvitih republik in avtonomnih pokrajin, status katerih so imele Bosna in Hercegovina, Črna gora, Makedonija in Kosovo. Sredstva sklada so se zbirala v odstotkih od družbenega proizvoda družbenega sektorja. To je bila samo še ena od zgrešenih potez ekonomske politike. Manj razviti namreč niso sprejeli odgovornosti za svoj gospodarski razvoj, lastna sredstva so vlagali le v razvoj posameznih območij in menili, da je ves ostali razvoj ter

<sup>24</sup> Božo Repe: Razmere v Sloveniji do leta 1989. Neobjavljen referat z Znanstvenega simpozija Osamosvojitev Slovenije – 15 let kasneje, Maribor, 23.–24. november 2006 (dalje Repe, Razmere v Sloveniji do leta 1989), kopija pri avtorju.

naložbe skupna jugoslovanska skrb. Manj razviti svojih dolgov tudi niso vračali, prejeta sredstva pa so pogosto uporabljali za negospodarske namene. Enako se je izkazalo tudi za sam Sklad za kreditiranje. Naj povemo, da so bile razvojne razlike v Jugoslaviji v razmerju 1 : 7, kar je v praksi pomenilo, da je bila Slovenija sedemkrat bolj razvita kot Kosovo. Slovenija, kot najbolj razvita republika, je vlagala največ in je sredi osemdesetih let zaradi poslabšanih gospodarskih razmer odstopila od sodelovanja v skladu.

*Graf 1: Povprečna letna stopnja inflacije v odstotkih v obdobju 1960–1990 (merilo: indeks cen na drobno)*



Vir: Statistički godišnjak Jugoslavije (različna leta); Roberto de Rezende Rocha: Inflation and Stabilization in Yugoslavia, Working papers, August 1991, str. 2.

Treba je poudariti, da je Jugoslavija že v drugi polovici sedemdesetih let zašla v hudo krizo. Eden glavnih razlogov je bil ta, da je po naftni krizi leta 1973 gospodarila še naprej tako, kot da se ne bi nič zgodilo, namesto da bi jo upoštevala in izvedla izjemno potrebne reforme.<sup>25</sup> Posledica ekonomske krize je bilo naglo zmanjševanje standarda. V drugi polovici osemdesetih let je padel na raven iz šestdesetih. Ker je bil sistem v osemdesetih letih še vedno naravnan tako, da je o vsem odločal vrh partije, odločitve pa so bile potem samo speljane skozi »megalomansko delegatsko in samoupravno strukturo«, so se vsi glavni politični konflikti do konca osemdesetih let odvijali v vrhu Zveze komunistov

<sup>25</sup> Viktor Meier: Zakaj je razpadla Jugoslavija. Ljubljana 1996 (dalje Meier, Zakaj je razpadla Jugoslavija), str. 26–43.

Jugoslavije.<sup>26</sup> Edini resnični oziroma najmočnejši povezovalni element med republikami je bila trgovina, bistveno manj pa podjetja, saj jih je največ delovalo na območjih republik in pokrajin, kjer so bila ustanovljena. Število podjetij, ki so jih subjekti iz ene republike ustanavljali v drugih republikah, je bilo neznatno.<sup>27</sup>

Zunanji kazalniki krize v začetku osemdesetih let so bili devalvacija dinarja za 30 odstotkov v juniju 1980, v naslednjih letih pa naraščajoča inflacija in pomanjkanje nekaterih osnovnih življenjskih artiklov, kot so olje, sladkor, moka in pralni prašek. Za osnovne življenjske artikle so oblasti uvedle bone. Vožnje z avtomobili so oblasti najprej omejile glede na registrsko številko po tako imenovanem sistemu »par – nepar« (lastniki so se lahko vozili le na določene dneve, odvisno od tega, na katero številko se je končala registracija), potem pa so bili tudi za bencin uvedeni boni (vsak lastnik je dobil bone za mesečno določeno količino bencina). Najhujša je bila energetska kriza (uvoz nafte je v začetku osemdesetih zadostoval le za dobrih 290 dni v letu), ljudi pa so prizadele tudi omejitve pri uvozu, zlasti tako imenovanega »luksuznega« blaga (kamor so med drugim sodili južno sadje, kava, pa tudi uvožene alkoholne pijače, tuje revije in časopisi, kozmetika). Domišljija beograjskih birokratov ni poznala meje: ker so državljani po omenjene artikle pridno hodili v tujino, jih tihotapili čez mejo in zanje zapravljali devize, ki jih je obupno primanjkovalo, so uvedli tako imenovani depozit oziroma plačilo takse za prehod meje. Toda tudi državljani niso bili od muh – nekateri so, namesto na državni račun depozit nakazovali na lasten račun, cariniki, ki jim je bilo treba pri prehodu meje pokazati položnico, pa seveda številke računa večinoma niso preverjali. Vpeljava depozita je sicer izzvala hude proteste, saj so ga zlasti Slovenci, ki so bili navajeni na odprto mejo, razumeli kot omejevanje svobode. Razmere, ki so vladale, so v marsičem spominjale na obdobje vojne in prva leta po vojni.<sup>28</sup>

Dolžniška kriza, ki je zajela Jugoslavijo, je bila povod, za katerim so se skrivali globlji vzroki gospodarske neuspešnosti. Neven Borak meni, da je dolžniška kriza »v jugoslovanskih razmerah naznanila dokončen neuspeh jugoslovanskih razvojnih planov in investicijskega cikla iz sedemdesetih let, financiranega z recikliranimi naftnimi dolarji in sproženega na ocenah, da je v svetovnih razmerah spet prišlo do dolgoročnega zvišanja cen primarnih proizvodov«.<sup>29</sup> Stopnja zadolženosti jugoslovanske države je že leta 1980 presegala 40 odstotkov deviznega priliva. Politiki krize niso priznali, govorili so o »nako-pičenih problemih v gospodarstvu«, o »stabilizaciji« in podobno. Ustanovljena je bila tako imenovana Kraigherjeva komisija, ki jo je sestavljalo okrog 300

<sup>26</sup> Repe, Razmere v Sloveniji do leta 1989.

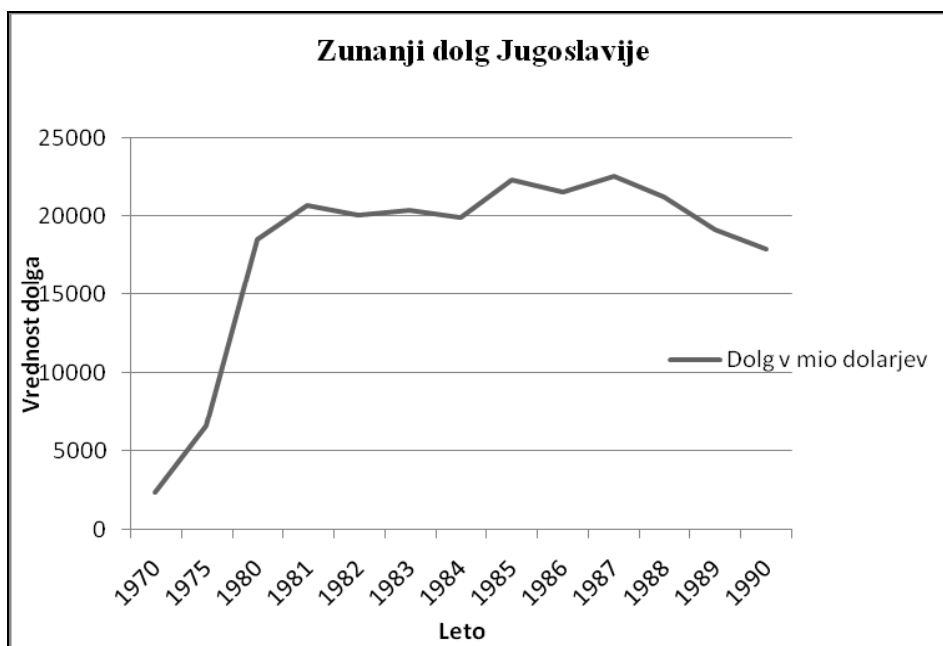
<sup>27</sup> Božo Repe: Jutri je nov dan: Slovenci in razpad Jugoslavije. Ljubljana 2002, str. 133.

<sup>28</sup> Zdenko Čepič: Gospodarska kriza. V: Slovenska novejša zgodovina (dalje Čepič, Gospodarska kriza, SNZ), str. 1151–1153.

<sup>29</sup> Borak, Ekonomski vidiki delovanja in razpada Jugoslavije, str. 137–138.

ekonomistov in politikov iz vse Jugoslavije, njena naloga pa je bila pokazati izhod iz krize.

Graf 2: Zunanji dolg Jugoslavije v mio dolarjev v obdobju 1970–1990



Vir: Prinčič, Borak, *Iz reforme v reformo*, str. 445.

Jugoslovanske zvezne vlade so krizo skušale reševati z zadolževanjem, a so s tem, kot bo razvidno v nadaljevanju, delale državi medvedjo uslugo. Jugoslavija se je v večji meri v tujini začela zadolževati v sedemdesetih letih, o čemer priča podatek, da se je zadolženost v obdobju 1972–1981 povečala kar za dobrih 17 milijard dolarjev. Do največjega skoka v zadolževanju je prišlo v letih 1977–1982, ko je zvezno vlado vodil Veselin Djuranović. Vzroki za takšno zadolževanje so bili v občutnem poslabšanju v tekočem delu plačilne bilance. Kot že rečeno, se je trgovinski primanjkljaj z 1,7 milijarde dolarjev leta 1973 povečal na kar 7,9 milijarde dolarjev leta 1979. Poleg tega so na zadolženost vplivali tudi visokoleteči investicijski cilji petletnega družbenega plana za obdobje 1976–1980, ko se je ogromno gradilo. Najbolj znani projekti tega časa so bili tovarna aluminija v Obrovcu, petrokemični kompleks DINA ter železarna v Smederevu. Jugoslavija že leta 1982 ni bila zmožna vračati dolgov. Kljub temu se je politični vrh z Mednarodnim monetarnim skladom sporazumel o odlogu dolga in najemal nova posojila. Takšno nespametno početje je jugoslovansko dolžniško krizo samo še poglobljalo in končalo se je s koncem toleriranja tujih

upnikov. Beseda kriza se do srede osemdesetih let ni uporabljala. Šele leta 1985 je hrvaški ekonomist Branko Horvat v knjigi *Jugoslavenstvo društvo u krizi*, ki je izzvala burne reakcije, jasno napisal, da je »politični sistem postal glavna ovira gospodarskega in družbenega razvoja«.<sup>30</sup> Kraigherjeva komisija je v osnovi vztrajala pri temeljih gospodarskega sistema iz sedemdesetih let, ki so bili zapisani v ustavi 1974, Zakonu o združenem delu iz leta 1976 in resolucijah 10. in 11. kongresa Zveze komunistov Jugoslavije v letih 1978 in 1982. Kongres je program ekonomske stabilizacije potrdil, čeprav so znotraj komisije nekateri ekonomisti v relativno odkritih razpravah o posameznih segmentih ekonomskega sistema opozarjali, da brez uvedbe tržnega sistema Jugoslavija gospodarske krize ne bo mogla premagati. Upanje, da bo krizo moč rešiti s političnimi ukrepi, to je predvsem z uporabo tečajne in obrestne politike ter politike zategovanja pasu, se ni uresničilo. Predsednica vlade, Hrvatica Milka Planinc, je v letih 1982–1986 z odločno politiko hotela narediti red, vendar je bila prešibka in je ves čas morala popuščati silovitim socialnim pritiskom in interesom posameznih republik.<sup>31</sup> Zanj je eden največjih ekonomskih strokovnjakov tistega časa Aleksander Bajt dejal, da če bi ji pustili delati, bi morda sčasoma vendarle uredila razmere.<sup>32</sup> Pritiski tujih upnikov po vračanju dolgov so postajali vse večji, vrhunec pa so dosegli v letih 1986–1988, ko je bil predsednik zvezne vlade Branko Mikulić. Osrednji problem je bil v dejstvu, da je Mednarodni monetarni sklad narekoval vodenje gospodarske politike. Zvezno vlado je prisilil, da je opuščala nadzor nad cenami, vodila omejevalno politiko plač in kreditov ter zniževala stroške javnega sektorja. V Jugoslaviji so pritisk upnikov jemali kot vmešavanje v notranje zadeve države in končalo se je decembra 1988 z odstopom Mikulićeve zvezne vlade, ki je bil prvi v zgodovini socialistične Jugoslavije. Prav tako se je tudi zadnji poskus reševanja jugoslovanske krize, ki se je začel marca 1989 z nastopom vlade Anteja Markovića, končal s popolnim polomom. Marković je ob svojem nastopu obudil žarek upanja, da se bodo razmere v državi popravile. Ker pa je, ko bi bilo treba program izpopolniti, dal prednost političnim odločitvam (promociji političnih programov in strank), je program jeseni 1990 propadel. Januarja 1991 je Marković pripravil minimalni program za delovanje države v prehodnem obdobju, ki pa ni imel več nobenega vpliva na nadaljnji razvoj dogodkov.<sup>33</sup> Odločilnega pomena je bilo tudi Markovićevo videnje Jugoslavije, ki si jo je predstavljal kot »konvoj«, v katerem mora biti hitrost prilagojena najpočasnejši ladji. Jugoslovanska družbena kriza v osemdesetih letih dvajsetega stoletja je dokazovala ideološki, politični in ekonomski zlom socializma. Kot je zapisal ekonomist Bogomir

<sup>30</sup> Božo Repe: Slovenska gospodarska politika v osemdesetih letih in v času osamosvajanja. V: *Gospodarske krize in Slovenci*. Ljubljana 1999, str. 192.

<sup>31</sup> Repe, *Slovenci v osemdesetih letih*, str. 10–12.

<sup>32</sup> Meier, *Zakaj je razpadla Jugoslavija*, str. 26–43.

<sup>33</sup> Prinčič, *Gospodarski vidiki*.

Kovač, je bil socializem »nedvomno najvplivnejša socialna ideologija 20. stoletja, ki se je sprva ponujala kot zaokrožen političnoekonomski sistem (družbena lastnina, planiranje, delitev po delu, neposredna politična demokracija), dejansko pa je postal politični projekt komunistov, kako osvojiti in ohraniti ekonomsko oblast v družbi«. <sup>34</sup>

Kriza v začetku osemdesetih let je razkrila nemoč socialističnega gospodarstva, vendar je trajalo skoraj desetletje za prodor spoznanj, da ga ni mogoče reformirati. Razpad je bil rezultat vzpostavljanja normalnega stanja konfliktnosti interesov ter spoznanja, da »ni Tita, po Titu«. <sup>35</sup> Reševanje krize je bilo bolj podobno gašenju požara kot iskanju dejanskih vzrokov zanjo. Po eni strani so se vlade odločale za restriktivne ukrepe v preskrbi, po drugi pa kompromise v spremembah gospodarskega sistema. Čeprav se je vedno več govorilo o tržnem gospodarstvu in tako imenovanih tržnih mehanizmih, je še naprej v veljavi ostajala dogovorna ekonomija. <sup>36</sup>

Za razpad jugoslovanskega gospodarstva je nekaj srbskih ekonomistov z akademikom Kostom Mihajlovičem na čelu menilo, da je plod slovenske zarote. Ta naj bi segala do povojne »demontaže« srbske industrije in njene »selitve« v Slovenijo. Po tej teoriji bi bile gospodarska reforma 1965, ustava 1974 in amandmaji k slovenski ustavi 1989 samo faze v izvajanju zarote. Kljub vsemu pa je treba reči, da teorija zarote med »resnimi« ekonomisti ni imela mnogo pristašev. <sup>37</sup> Obstajali pa so tudi takšni, ki so uvideli, da so Slovenija ni za jugoslovanstvo. »Verjetno sem prvi srbski komunist, ki je dojel, da vi Slovenci niste za jugoslovanstvo, da ste za svojo samostojno nacionalno državo v okviru Jugoslavije, pod točno določenimi političnimi pogoji,« je v pismu Spomenki Hribar leta 1986 zapisal srbski pisatelj Dobrica Ćosić. <sup>38</sup>

Da so bila osemdeseta leta tista, v katerih se je zgodil miselni preobrat in ko so ljudje začeli verjeti in delati za vrednote, ki odlikujejo zahodni svet, je bil mnenja tudi dr. Janez Drnovšek, predsednik predsedstva SFRJ, kasneje dolgoletni predsednik vlade in predsednik Republike Slovenije: »Mislim, da smo vsi začeli razmišljati o tem v osemdesetih letih. Vsaj jaz sem takrat, ko je postalo vse bolj očitno, da zaostajamo, o tem veliko razmišljal. Vsa osemdeseta leta je jugoslovanska država stagnirala, predvsem na ekonomskem področju. Očitno je postajalo, da so potrebne spremembe, demokratične vrednote so postajale vse pomembnejše. Šlo je za prebujenje, ne le v Sloveniji, temveč v celotni srednji in vzhodni Evropi. V Sloveniji je težnjam po spremembah, v precejšnji meri bo-

<sup>34</sup> Kovač, *Rekviem za socializem*, str. 143.

<sup>35</sup> Jože Mencinger: *Slovensko gospodarstvo med centralizmom in neodvisnostjo*. V: *Nova Revija*, 1995, št. 95 (dalje Mencinger, *Slovensko gospodarstvo med centralizmom in neodvisnostjo*), str. 490–495.

<sup>36</sup> Čepič, *Gospodarska kriza*, SNZ, str. 1151–1153.

<sup>37</sup> Mencinger, *Slovensko gospodarstvo med centralizmom in neodvisnostjo*, str. 490–495.

<sup>38</sup> Repe, *Razmere v Sloveniji do leta 1989*.

trovalo zaostajanje, brezperspektivnost, ki sta jo prejšnji režim in prejšnja država kazala zlasti v zadnjem desetletju. Očitno je bilo, da ni izhoda.« O socialističnem sistemu oziroma obdobju je Drnovšek dejal: »Očitno je obdobje socializma sicer prinašalo nekatere prednosti, morda tudi večje socialne garancije nekaterim slojem, ki se težje prebijajo v konkurenčnem tržnem sistemu. Na dolgi rok pa je bil socialistični sistem manj uspešen in manj konkurenčen kot je sedanjí in zato tudi ni preživel. V samostojni državi smo potem morali nadoknaditi neko obdobje, kjer smo precej zaostajali za rastjo razvitih evropskih držav.«<sup>39</sup> Prav tako je leta 1986 France Bučar zapisal, da »živimo v svetu, katerega zgodovinski cikel se izteka«.<sup>40</sup> Kritik Kardeljevih upravljaljskih in samoupravljaljskih zamisli in eden izmed tvorcev slovenske osamosvojitve se v svoji izjavi glede na kasnejše dogajanje v Jugoslaviji ni prav nič zmotil.

Slovenski gospodarski položaj se v drugi Jugoslaviji ni bistveno razlikoval od položaja v prvi. Kljub temu je Slovenija bila in ostala gospodarsko najrazvitejši in najuspešnejši del jugoslovanske države. Kot je zapisal Peter Vodopivec, je »komunizem – kot drugod – uspel tudi v Jugoslaviji posodobiti in izboljšati družbene in gospodarske razmere, ni pa se mu – kot je opozoril ameriški ekonomist John Kenneth Galbraith – posrečilo zmanjšati gospodarskega zaostanka države za zahodnimi sosedami«.<sup>41</sup> V sistemu, kakršen je vladal, je bilo kaj takega tudi zelo težko uresničiti. Gospodarska kriza v Jugoslaviji je vsekakor imela veliko težo pri razpadu Jugoslavije. Dejstvo je, da je bil gospodarski položaj, v katerem se je znašla Jugoslavija, pomemben dejavnik nezadovoljstva jugoslovanskih narodov in nič čudnega ni, da so gospodarske okoliščine »ustvarjale plodna tla za razpihovanje ekonomskega in političnega nacionalizma ter za medsebojno obtoževanje glede izkoriščanja«.<sup>42</sup> Glede na okoliščine je bilo tako nadaljnjo usodo Jugoslavije lahko pričakovati. Slab gospodarski sistem je pripeljal do gospodarske krize, ta pa je imela veliko težo pri političnih konfliktih in na koncu koncev tudi pri razpadu Jugoslavije.

<sup>39</sup> Jože Možina: »Politika postane manj pomembna«. Pogovor z Janezom Drnovškom. V: *Am-pak*, 2003, št. 4 (dalje Možina, »Politika postane manj pomembna«), str. 26–30.

<sup>40</sup> France Bučar: *Resničnost in utvara*. Maribor 1986, str. 5.

<sup>41</sup> Vodopivec, *Od Pohlinoe slovnice do samostojne države*, str. 385.

<sup>42</sup> Borak, *Ekonomski vidiki delovanja in razpada Jugoslavije*, str. 194.

## ECONOMIC SITUATION IN YUGOSLAVIA IN THE PERIOD FROM 1968 TO 1988: ON THE WAY TO DISSOLUTION

### SUMMARY

The year 1968 brought about an important turning point in the history of Yugoslavia in the economic field. In this time, despite great hopes for success, it became clear that the economic reform of 1965 had been a failure. This reform may have yielded a lot of positive results in the first two years, since, among other things, the prices, cost of living and inflation stabilised. But the reform of the main goal – to transform the economy into a modern self-managing market economy – had not succeeded. After the failed reform, federal as well as republican stabilisation programmes were drawn up, but the results were few and far between, definitely not achieving their original purpose. The first half of the seventies in Yugoslavia was marked by uneven cyclical economic movements. The efforts to control the situation reached their peak with the constitution of 1974, which had a double character, since on one hand it moved towards decentralising the state and the economic system, while on the other hand it tended to strengthen the communist »party« as the leading state political force. The 1974 constitution was an important turning point in the development of Yugoslavia and many mentioned it as one of the most important reasons for the dissolution of the state and its economic problems. In the middle of the 1970s the new manner of social planning also came into existence, based on the idea that the functioning of market laws could be more efficiently replaced by self-management agreements between companies, which was the foundation for the 1976 Associated Labour Act that also failed to produce any positive effects on the economic situation. In the second half of the 1970s, Yugoslavia stumbled into a serious crisis. One of the main reasons for this was that after the oil crisis of 1973 Yugoslavia kept behaving as if nothing had happened, instead of taking this into account.

The death of Josip Broz-Tito in 1980 meant the turning point: Yugoslavia went from a concealed crisis to an open emergency. The main reasons included the shortage in the balance of trade and payments, external indebtedness and vast differences in development. The struggle of federal governments after the improvement of economic situation in 1980s resembled fighting windmills. All attempts of resolving this crisis were unsuccessful despite the fact that some of the suggested reforms may have been good, but failed because their implementation was inconsistent. The president of the government from 1982 to 1986, Milka Planinc, has to be emphasised – she wanted to bring about order with resolute politics, but was too weak and had to keep giving in to tremendous social pressures and interests of individual republics. One of the greatest economy experts of that time, Aleksander Bajt, said that she would perhaps succeed in stabilising the situation, had she been allowed to work in peace.

Until as late as 1985 the word »crisis« had not been used. The work of the Croatian economist Branko Horvat, *Jugoslavenko društvo v krizi* [*Yugoslav Society in Crisis*] was the breaking point, for it saw the main reason for the economic and social situation in the political system of that time. The dissolution of Yugoslavia was by no means just the result of national, economic and political contradictions brought to the extreme after Tito's death; instead, it was a consequence of much longer-lasting circumstances, resulting from the controversies and non-democratic foundations of the Yugoslav state-political and economic regime. The economic system was based on certain ideological and political models that allowed for the absolute dominance of politics over economy.